

AZ ARCHAIZÁLÓ IDŐSZAK ÉPÍTÉSZETE

kiállítás a HAP galériában 2006. augusztus - szeptember

Előre bocsátom az a kiállítás nem a politikáról szól. A politika célja az volt, hogy a Szovjet Birodalom egészében egységes elveken alapuló építészeti környezet jöjjön létre. Ez a kiállítás viszont olyan kiváló építészeket és műveiket mutatja be, akik képesek voltak bilincsbe verve is táncolni: nemcsak a szakmai tisztesség szerint dolgozni, de művészi alkotásokat is teremteni; mint ahogy a megsértett kagyló gyöngyökét képes kiizzadni.

Az időm kurta, csak néhány jelentős mesterre és műre utalhatok. Először a „nagy öregekről” szólok, akik akkor még nem igazán voltak öregek, de már a második világháború előtt is többféle stílusban remekműveket alkottak. Kiemelem közülük **Weichinger Károlyt, Rimanóczy Gyulát és Janáky Istvánt.**

A legidősebbet, Weichinger professzort és tanszéki csapatát, az **Építőipari Műszaki Egyetem** nyertes pályatervével mutatom be. A hatalmas, a Versailles-i kastélyra emlékeztető kompozíció, annak hivalkodó pompájával ellentétben, szerényen húzódik meg a régi főépület folytatása és visszhangjaképpen - bombasztikus portikusz, és szimbolikus szobrok helyett csak finom jelzésekkel él: a bejárat felett attikával, a piano nobilén ritmikusan ismétlődő késő római csonka timpanonokkal. A terv - mint tudjuk, nem valósult meg. A régi **főépület közvetlen folytatását** annak szellemében **Rimanóczy Gyula** - munkatársával: **Kleineisel Jánossal** - építette meg; a briliáns formakészségű és stílusérzékű művész az elegáns stilizálás és a hely szellemét idéző illeszkedés mintának ható mesterművét teremtve meg.

A két mester, Weichinger Károly és Rimanóczy Gyula közül egyik sem a politika maradéktalan kiszolgálására vállalkozott. A Hauszman féle épületet sem túlszárnyalni, sem azzal szembehelyezkedni, nem óhajtottak. Szándékuk nyilvánvaló volt: átmentve a régi környezet értékeit, fenntartani a Dunapart zavartalan egységét.

A harmadik nagy mesternek, **Janáky Istvánnak** és társainak: **Jánossynak, Farkasdynak** és a többieknek a Miskolci Egyetem harmadszor átdolgozott tervénél sikerült a francia forradalmi építészek /Boulée, Ledoux stb./ markáns geometrikus monumentalitására, s a magyar dél-dunántúli, alföldi építészet vaskos-testes plaszticitására emlékeztető méltóságteljes, tartózkodó, szűkszavú, szinte modernnek ható stílust kiérlelnie.

Az említett mesterek az archaizálás nehéz levegőjében alkottak. **Dávid Károly** vérbeli modern építészként három időszakon át dolgozott munkatársaival a kor talán legsikerültebb építményét alkotta meg, a Népstadiont, melyet nagyvonalú merész konstrukció, tökéletesen megoldott funkciók, monumentalitás és emberi arányok jellemeznek.

Az idősebbek között **Lauber László** a társnak maga mellé vett **Szendrői Jenővel**, mindketten a modernitás töretlen hívei, archaizáló igényeknek engedve, tervezték meg a **Dunaújvárosi gyártelep Igazgatósági épületét és főbejáratát**. Az irodaház homlokzatát négyzetes raszterhomlokzattal képezték ki, a bejáratot monumentális karcsú kettős oszlopokkal formálták meg. Mögöttük a magasban **Domanovszky Endre** realista tárgyú, impresszionista módon villódzó fényekkel megfestett freskója látható.

A középgeneráció sajátos egyénisége volt **Németh Pál**. Az archaizáló korban sem archaizált, sem nem klasszicizált, önálló formavilágot teremtett. A **Salgótarjáni Tanácsház** ellenpontos modern tömegkompozícióját a kőburkolat és a négyzetes ablakok csipkehálója díszíti. A főtömeg homlokzatát lengyel reneszánsz párkányzat zárja. A főbejáratot a terméskő burkolatú nagyterem tömbje ellensúlyozza.

A középgeneráció kiemelkedő egyénisége volt **Szrogh György**. A modern időszakban is már jelentőset alkotott. Az archaizáló időszakban tervezte vidékies-régies környezetéből kitűnő remekművét, a **Dunaújvárosi Mozit**. A ház könnyű, karcsú vasbeton elemek között üvegből épült, szinte súlytalanok, s ugyanakkor monumentálisnak hat. E korban keletkezett másik jelentős műve a **Csepeli Rendőrség épülete**. Kivételes erénye minden részletének, az asztalosmunkától a kovácsoltvas rácsokig, kilincsekig, műves kidolgozottsága. A részletek gazdagságával dél-német, osztrák barokkos palotának hat, csinoskodónak rendőrségi funkciójához, s a csepeli környezethez viszonyítva.

A középgeneráció tagjai között kiemelkedő tehetségű, de szeszélyes, kalandos alkotó volt **Ivánka András**, aki ezért is kevés kivitelre került munkához jutott hozzá. Sikeres műve a **Dunaújvárosi Rendelő épülete**. A modern homlokzatú orvosi tömb előtti hengertestbe az adminisztráció helyiségeit telepítette. Az utóbbi homlokzatán erősen stilizált egyiptomi - empire motívumok E.G. Asplund hatását mutatják.

Másik - sajnos csak vázlatokban fennmaradt - műve a **Salgótarjáni Kultúrház** terve. A korrekt alaprajzot rokkoló lépcsőfeljáró fűszerezi. A homlokzat színek, hangulatok, formák szertelen gazdagságával ragadja meg a nézőt. Különleges karcsúságú oszlopok, nyúlánk ablakok, lapos záróívek, a pínéák, a lovasok Csontváry festményeinek bizarr atmoszféráját idézik. A megejtő grafikák arra engednek következtetni, hogy lehiggadva, lecsendesedve Ivánka kezei alól különleges értékű építészet bontakozhatott volna ki.

A skandináv építészet már a háború utáni első években nagy hatást gyakorolt a magyar építészetre. Legszebb példái **Kiss Ferenc Kőrboncnoki Épülete** a Debreceni Nagyerdőben, amelynek tiszta funkcionális felépítése, Kívül-belül téglafelülete, a dán designere emlékeztető precízen kialakított korlátai, lámpatestei a dán építészeti minőséget idézik meg.

A finnek építészetének óriása, Alvar Aalto az anyagkezelés módjával, a mezőtúri téglá és a fenyőfa lécezés használatával hatott a **Hódmezővásárhelyi Kultúrház** tervezőire Janáky Istvánra és Jánossy Györgyre.

A lelkük mélyén a modernhez ragaszkodók többen, különösen, az évfolyam hallgatói, akiket Dániába kitelepítettek, a skandináv építészetből merítettek ihletet.

A dán építészet befolyása talán először a **Gödöllői Agrártudományi Egyetem** második díjas pályatervében **Kiss Ferenc** és **Mikolás Tibor** tervében jelentkezett. Az ihlető példa kétségkívül az **Århusi Egyetem**.

A dán egyetem példája elsősorban domborzathoz illeszkedő laza természetességben nyilatkozik meg, a terméskő támfalakban, a pergolák elhelyezésében, melyek a szép kilátást keretezik, továbbá az oromfalak gótikus jellemű magas üvegezésében.

A skandináv hatásokat is befogadják, de kevésbé romantikusok, s a modern építészethez inkább ragaszkodó, **E.G.Asplund** híres művéből, a **Göteborgi Városháza bővítésének** példájából merítettek ihletet. Említettem már a Dunaújvárosi Igazgatóság négyzetes

raszterű homlokzatát. Hasonló kompozícióval alakította ki **Scultéty János** a **Tatabányai Tanácsházat** is, majd **Molnár Péter** 1952-ben a köznyelvben „szocreálnak” becézett áramlat csúcspontját, **Debrecen** városának modernnek ható Tanácsházát tervezte meg négyzetes raszterű kőburkolattal. A földszinti s a legfelső emelet nyílásainak megnyújtásával azonban a klasszikus hármastagolást is megjelenítette. A forradalom után nem sokkal **Mikolás Tibor lakóházát és nagyobb üzletét** tervezett Debrecen főutcájára, amelyen a négyzetes raszter merevségének festői feloldását éri el azért, hogy különböző nagyságú ablakokat, loggiákat szór szét a homlokzatfelületen.

Viszonylag kevesen keresték az utat nehéz feladatuk megoldásához a magyar paraszti kisnemesi klasszicizmusban. Az ilyen irányú kísérletek közül kitűnik **Farkasdy Zoltán** és munkatársainak műve a mai **Iparművészeti Egyetem** épülete. A Budapest, Zugligeti úti ház a dél-dunántúli-alföldi kúriák, megyeházák testes idomait, napsütötte fehérségét, tisztaságát plántálta át a budai erdős tájba.

Pintér Béla Tolnai Kultúrháza viszont úgy áll a helyén, a tolnai határban, mintha emberemlékezet óta állna ott, s máshol nem is állhatna. Előtte gyomos libalegelő, háttérben a szekszárdi dombok. A portikus zömök dór oszlopai durva kockalábak közvetítésével közvetlenül a talajból nőnek ki, mint a magyar parasztházak tornácainál. A ház terpeszkedő tömege, tömzsi oszlopai, a gerendázat vakolatból húzott egyszerűsített finom tagozatai mind a dunántúli paraszti építészet nyelvét beszélik. Az alkotó sok ügyetlenkedést, csetlést-botlást is elkövetett, ami a „naiv mester” keze nyomát mutatja. Ezzel együtt is a táj szellemét sugárzó művészi alkotás. „Egy nép művészetének lényegét néha a botladozó keresgélés esetlenségeiben inkább megtaláljuk, mint a biztos kezűek fölényességében” **Rimner János** (A Középülettervezések tanszék volt docense)

A népi művészet természetességével hat néhány mezőgazdasági épület is, például **id. Farkasdy Zoltán** juhhodálya, **Callmeyer Ferenc** finom íveléssel karcsúsodó **magtárolója és víztornya**, amely csinos kis kalapjával a régi szélmalmost idézi. Nem mezőgazdasági épület, de szimbolikus jelentőségű összművészeti alkotás **Jánossy Györgynek** és képzőművész társainak **Gödöllői víztornya**, mely pihenő- és kilátóhely, időjelző és napóra is, közvetlen, játékos természetes alkotás.

Általában az ipari építészetet a stílusváltások nagyrészt elkerülték. A nagy mérnöki művek közül említésre érdemes a **Tiszalöki vízlépcső** erőteljes klasszikája, **Nyíri István és Gergely István** műve.

Szólnunk kell még a tömeges lakásépítés kezdeteiről, amelyhez a szükséges technikai feltételek még nem álltak rendelkezésre. Túlnyomórészt hosszú téglafőfalas, vakolt, magastetős, háromemeletes házak épültek azonos méretű típusablakkal. Gyakran a szobák csak egymáson keresztül megközelíthetők, a kis vizes helyiségek szellőzése nem megoldott. A zárt sarkos keretes beépítés a sarkokon további nehézségeket okozott. Mindez a modern lakásépítés már elért vívmányaihoz képest jelentős visszalépést jelentett. Voltak viszont jelentős eredmények is. Ilyen **Várpalota**, ahol **Radnai Lórántnak** és **Károlyi Antalnak** egy alábányászott kopott barokk kisváros helyébe kellett újat építeniük. A dombra fel- lemenő, az ökörcsapást követő girbe-gurba utcák vonalát megtartva, az építészek nem hosszú házakat, hanem lépcsősen egymáshoz tapadó, kétemeletes, szerény vakolatkiülésű vidéki házakat terveztek. Ily módon hangulatos városka épült, amelyik a régi közvetlen tovább fejlődésének hat.

Károlyi és Radnai hatására a Dunántúlon, és Borsodban kialakulóban volt a lakóházak és a gyermeknevelés-oktatás épületeinél egyfajta romantikus-vidéki stílus, mely kismesterek kezeiben olykor sivárnak, egyhangúnak tűnt. nagy előnye volt viszont, hogy könnyen belesimult a magyar vidéki környezetbe.

Az archaizáló irányzatnak súlyos hibái mellett kétségtelen előnye volt, hogy az építészeti újra művészetként kezelte, nemcsak az anyag-szerkezet és a rendeltetés érzékeny megjelenítőjének, hanem formának, stílusnak, nyelvnek, amely érzelmeket, hangulatot, légkört képes megidézni. Tudatosította az építészet művelőiben, hogy a forma egyedül a hely, a táj szelleméből, a társadalom történetéből, kultúrájából táplálkozó asszociációk szárnyán képes a kor szellemének felidezésére.

A diktatórikus beavatkozás az építészet fejlődésének menetébe súlyos sebeket okozott az építészek életében. Az említett „öreges”, középkorúak, sőt az akkori fiatalok többsége már nem él. Elégtételt szolgáltatni részükre nem tudunk. Nem tehetünk mást, minthogy legalább jelképesen megemeljük emléküket előtt kalapunkat.

2006/08/10

Dr. Bonta János